

A FÉLOLDALAS TUDOMÁNPOLITIKA ÉS MEGHALADÁSÁNAK ESÉLYEI

Patkós András

emeritus egyetemi tanár; az MTA rendes tagja,
ELTE Atomfizikai Tanszék
patkos@hector.elte.hu

A rendszerváltozás óta először 2009–2013 között történt koherens erőfeszítés hazánkban, hogy távlatosabb tudománypolitikát építsenek fel. Pontosabban, egy felet...

A tudománypolitika „Kömüves Kelemen-i” váltásai a rendszerváltás óta

A rendszerváltást követően, a kilencvenes évek első felében Kosáry Domokos szellemi hatására komoly fordulatot hajtottak végre egy többközpontú tudományos intézményrendszer létrehozására, a szocializmus időszakából örökölt MTA–OMFB dominanciájú miniszteriális tudományigazgatás fokozatos megbontására és átalakítására. Ennek legvilágosabb jele volt a kutatók közvetlen részvételét és az egyetemek kutatási önállóságát megtestesítő intézmények (OTKA, Magyar Rektori Konferencia) beemelése a kutatásért és fejlesztésért felelős tárca nélküli miniszter vezette legfelső tudománypolitikai grémiumba. Ez a struktúra az 1998-as kormányváltásig fennállt, jogi szilárdságát az éppen ellenzékben lévő politikai erők konstruktív közreműködésével született felsőoktatási, akadémiai és OTKA-törvények adták. Legnagyobb hatása az ország átalakulási válságában az elapadó hazai K+F-források helyét néhány évig kitöltő, a felsőoktatás kutatási infrastruktúrájának

újjaszületését is lehetővé tevő „Felzárkózás az Európai Felsőoktatáshoz Alapprogramnak” (FEFA) volt. Irányt mutatott a nemzetközi tudományos kapcsolatokat átsúlyozó tudománydiplomácia is, annak szimbolikus megtestesítőjével, teljes jogú csatlakozásunkkal az európai nagyenergiás fizikai kutatóintézethez, a CERN-hez. A korszak lelkesedésének köszönhetően jött létre a Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj és az OTKA Posztdoktori Ösztöndíj is.

Már az első kormányváltás (1994) után megkezdődtek a próbálkozások a több egyenrangú szereplőre épülő szakpolitikai rendszer domináns pozíciójának megszerzésére.

A kísérlet az OTKA-nak a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (MKM) alá rendelésére a kutatói közösség ellenállásán megbukott. Az MTA költségvetési fejezetébe kerüléssel stabilizálódott a helyzete, de egyben megindult másodlagos tudománypolitikai szereplővé csúszása. Mindez tükröződött költségvetése reálértékének folyamatos csökkenésében, amelyet néha gesztusértékű, egyetlen évre korlátozott nominális emelés enyhített. Hasonlóan gyorsan veszítette el Pungor Ernő távozását követően tudománypolitikai befolyását az OMFB is. Mára mind az OTKA, mind az OMFB (*alias* NKTH, *alias* NIH)

profilja leszűkült a kutatási-fejlesztési pénzeszközöket célba juttató ügynökség feladatára, a K+F-szakpolitika alakítására nincs befolyásuk.

Az MKM és az MTA vetélkedése a tudománypolitikai primátusért 1996 és 1998 között rendre kompromisszumokkal végződött (lásd a Széchenyi Professzori Ösztöndíj kiterjesztését az akadémikusi rétegre, majd a teljes akadémiai szférára, vagy a posztdoktori alkalmazásról szóló oktatási miniszteri rendeletet, amely egyidejűleg megalapította az MTA Bolyai-ösztöndíját is, végül az MKM kényszeredett támogatását az első World Science Forumhoz!).

Lényegesebb fejlemény az 1998-as kormányváltást követően történt, az OMFB-nek az MKM→OM (Oktatási Minisztérium) szakállamtitkárságává alakításával. Ugyan 2004-ben formailag újra önállóságot kapott, de az OMFB→NKTH (Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal) kormányzati szinten továbbra is önálló szakpolitikai szerep nélkül maradt. A vállalatok innovációs és fejlesztési hozzájárulásának (adójának) a K+F-projektekbe történő visszaforgatási feladata ugyanakkor kívánatos zsákmánnyá tette az NKTH felett gyakorolható miniszteri felügyeletet. Ennek megfelelően a fejlesztési alapból időnként innovációs érdekességűnek címkézett alap kutatásokat (nemcsak filozófiát, de elméleti és kísérleti részecskefizikát is!) vagy jó kapcsolatokkal rendelkező vállalkozók pszeudo-innovációit támogatták a felügyeleti jogot éppen gyakorló miniszter nyomására.

Az 1996 és 1998 között létrehozott felsőoktatási tudományos pályázati rendszert (Széchenyi Professzori Ösztöndíj, kutatási projekt pályázat, tankönyvpályázat) 1998 és 2002 között először fokozatosan redukálták, majd részben megszüntették, részben átalakították.

Így jött létre a Széchenyi István-ösztöndíj, míg egyéb elképzelések megvalósítását az újabb kormányváltás „torpedózta meg”.

2002 után az OM minden erőfeszítését a felsőfokú tömegképzés egyszínű intézményi rendszerének kiépítésére fókuszálta. A differenciált intézményrendszert igénylő tudományos aktivitás számukra csak zavaró, tehát negligálandó tényezőt jelentett. A kutatásban érdekelt intézményeknek az egyetemi vezetésű alkalmazott kutatási konzorciumok létrehozását ajánlották, annak minden, fenntebb már említett anomáliájával. Az MTA vezetése a kutatóhálózat fejlesztését megelőző preferenciaként a köztestület társadalmi imázsát erősítette (Vizi E. Szilveszter vezetésével a pozitív közfigyelem felkeltésének emlékezetes sikere volt a *Mindentudás Egyeteme*, továbbá világszerte elismert tudománypolitikai konferenciasorozattá formálták a World Science Forumot). Az állandóan változó kutatástámogatásban a viszonylagos autonómiát élvező OTKA, az MTA Bolyai-ösztöndíja és a Magyar Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj őrizte a tudományos kiválóság támogatásának autentikus gondolatát.

Összegzés: A rendszerváltást követően, az európai felzárkózás gyors megvalósítására akár mintát mutató indulás ellenére, a kutatás-fejlesztés területén sem volt képes a magyar politika az elért eredményekre építő, az elődök „vállán” továbblépő kormányzati stílus kialakítására. 1998-tól erodálódott az egyetemi-akadémiai-alkalmazott kutatási intézményrendszer egyenrangú együttműködésén alapuló kormányzati szakpolitikai koordináció. Egyetlen kormányzati időszak elképzelései sem éltek túl egy választási periódust (akkor sem, ha ugyanaz a politikai erő nyert). A politikusok a korábbi kezdeményezések elsorvasztásával és mindig újabb és újabb

hangzatos akciókkal próbáltak önmaguknak emlékművet állítani.

A féloldalas tudománypolitika jellemző jegyei (2009–2013)

A kutatóintézeti és egyetemi hálózat európai versenyképessége iránti érdektelenség egyaránt frusztrálta a vezető egyetemi műhelyek és az akadémiai kutatóhálózat mértékadó személyiségeit. Ezért 2008-ban a hagyományos tudós-elnök helyett szinte közfelkiáltást kifejező szavazati aránnyal jelentős tudományszervezői teljesítményű elnököt választottak, akitől nemcsak az akadémiai kutatóintézetek, de az intenzív kutatási tevékenységet folytató egyetemek is tudománypolitikai kezdeményezéseket vártak.

A munkáját elkezdő MTA-vezetés a kutatói közösség várakozásának megfelelő aktivitással lépett fel. Az európai–észak-amerikai tendenciákra figyelve, az ott bevált szervezeti megoldásokkal összhangban lévő konkrét célkitűzésekhez igyekezett kormányzati támogatást nyerni.

Exkluzív informális megállapodásokra alapozott cselekvés

A tudománypolitikai egyeztetések fórumát az 1990-ben megválasztott demokratikus kormányzat a szocialista államigazgatás Tudománypolitikai Kollégiumától örökölte. Ez a grémium 1994-től minden választást követően nagy késéssel alakult újjá. Üléseinek rendszertelenségét fokozta, hogy jelentőségének a nyilvánosság előtti megnövelése szándékával legtöbbször a miniszterelnök vezette. A valódi döntések ebből következően soha, így 2008 után sem ezen a fórumon születtek.

Az MTA elnöke 2009 őszén a válságkezelő kormány elnökével, az oktatási tárca informális tájékoztatására szorítkozva, megegye-

zett egy német mintát követő kutatóegyetemi pályázat és a társuló kiemelt finanszírozás elveiről. Ebben az akcióban nyilvánult meg először Pálinkás József elkötelezettsége az erősen szelektív észak-amerikai–európai pályázatos kutatástámogatási formák mellett. A számszerűsítésre alkalmas mutatók alkalmazására törekedett mind az intézményi besorolások megalapozásában, mind a támogatást elnyerő kutatási programok vállalásainak megfogalmazásában és közbenso értékelésében.

A 2010-ben hivatalba lépő kormány a gazdasági hasznosuláshoz közvetlenül kapcsolódó K+F-tevékenységet egyértelműen a fejlesztési miniszter hatáskörébe sorolta. Ezzel lazult az e területen folyó aktivitások kapcsolata az egyetemi és akadémiai szférával. A tudomány belső dinamikáját követő programok értékelésétől, támogatásuk rendjének alakításától való tartózkodásának mértékében az Oktatási Államtitkárság minden korábbi negatív tapasztalatot alulmúlt. 2013. december elején immár biztosra vehető, hogy a felsőoktatásban folyó tudományos tevékenység kérdései nem érték el az EMMI ingerküszöbét. Bár a megszokott késéssel létrejött egy kollégium jellegű csúcsszerv, amelynek társelnökei a kormány elnökhelyettese és az MTA elnöke voltak, ám tevékenységéről a kutatói közösséghez nem jutott el semmi információ.¹

Az MTA e halott fórumokat megkerülve újfent közvetlen miniszterelnöki egyeztetésekre törekedett, és az ott jóváhagyott stratégiai elképzelésekhez utólagosan/párhuzamosan nyerte el a köztestület egyetértését, illetve

¹ A kormány 2013 szeptemberében (kb. nyolc hónappal az országgyűlési választások előtt) megalakította a Nemzeti Tudománypolitikai és Innovációs Testületet, amelynek társelnökei a miniszterelnök és az MTA elnöke. Tevékenységébe 2013. december elejéig nem vonta be a kutatóegyetemek tudományos testületeit.

erre hivatkozva vívta ki a pénzügyi kormányzattól a szükséges költségvetési kereteket.

Bár az MTA elnöke 2010 nyarán számos szakmai fórumon ismertette prioritásait (ezek megvalósulásának rövid elemzése következik alább!), az ezek kormányfői támogatásáért elvárt ellentételezés csak utólag lett világossá. A szakmai előkészítő fórumok szűk körű egyeztetéssel történt elkerülése máig érzékelhető feszültség forrása az akadémiai intézethálózatban, ami a most záruló elnöki időszak kezdeményezései fennmaradására talán veszélyt jelent.

Az intézethálózat vezetői generációváltással kísért átszervezése

Az MTA vezetése a 2008–2011 közötti első ciklusa elején közzétett stratégiai céljai között nem szerepelt a kutatóintézeti hálózat erőteljes összevonásával járó szervezeti átalakítás. Ezt a válságkezelés és az adósságcsökkentés 2010 folyamán kialakuló kormányzati megközelítésével párhuzamban javasolta az MTA elnöke a 2011. évi Közgyűlésnek. A menedzsment szervezetének áramvonalasításával elérni kívánt, 500 millió Ft-ra becsült megtakarításnál nagyobb a jelentősége a kutatóközpontok tudományos teljesítménye elvárt növekedésének. E várakozás teljesülése a nemzetközi tudományos fórumokon való megjelenés és a tudományos visszhang számszerűsíthető mutatóin hamarosan mérhető lesz.

Célja elérésében az MTA elnöksége egy erőteljesen megfiatalított (fő)igazgatói gárda dinamizmusára támaszkodik. Az általam közelebről ismert kutatóintézetek belső szervezetében csökkent a közbenső szintű vezetői megbízások száma. A megmaradt vezetői posztokon jelentős fiatalítást hajtottak végre. A merev osztályszervezet helyett tematikus munkacsoportok, laboratóriumok kapnak

hangsúlyt a kutatási szervezetben, amelyek vezetésére az európai pályázati rendszerben is eredményes fiatal/középgeneráció kap lehetőséget. Figyelemre méltó az is, hogy számos Lendület-csoportot alapító kutató igen gyorsan lépett előre az intézeteket vezető testületek csúcsaira.

Az intézethálózat átszervezése okoz bizonyos feszültséget a természettudományi intézetekben is. Egy-egy széttagolt elhelyezkedésű és változatos kutatási profilú intézetekből álló kutatóközpont egységes szervezetben tartása sosem végleges.

Sajtófigyelmet és ezzel köznyilvánosságot a társadalomtudományi intézetek némelyikének munkastílusát érintő erőteljes elnöki kritika és az ettől nem elválasztható új vezetői megbízások váltottak ki. A pártpolitikai-világnézeti beszűrődésű konfliktuson túl, amelynek értelmezése a politikának a tudománypolitikán kívüli gyakorlatára tartozik, a vitának van egy szigorú értelemben is tudományművelési-tudományszervezési pontja. Az MTA elnöke és vezető testülete a társadalomtudományi intézetek munkájában követelményként kívánja érvényesíteni a nemzetközi tudományos visszhangú rendszeres publikációs aktivitást, az intézeti szinten végzett rendszeres konferenciarendezést, heti rendszerességgel tartott szemináriumokat és hasonlókat. Egyértelműen le kívánják választani a kutatók közéleti-politikai tevékenységét (vitafórumokon tartott előadások, aktuálpolitikai könyvek, politikai manifesztumok) a tudományos közösségen belüli szakmai aktivitásról. Ez a megközelítés ütközik a hagyományos közép-európai tudós-felfogással, amely a kutatás ideális terepének a „mester-tanítvány” alkotta mikrocsoportok halmazát tekinti, és nem tesz különbséget a napilapokban közzétett vitacikkek és a tudományos

közösség előtti megnyilvánulás kommunikációs formái között. Az MTA elnökének felróják a humán tudományok támogatási arányának csökkenését az Akadémia megújult pályázati rendszerében, az elnök elégedetlen a számon kérhető kiválósági kritériumok kidolgozásának ütemével és alkalmazásának mértékével. E kérdésekben inkább a kivárás, mint a kölcsönösen elfogadható álláspontra törekvés jellemzi a vitában állókat.

A vázolt, a szervezetet és vezetését érintő fejlemények, úgy tűnik, illeszkednek a kormánynak a közszolgálati szféra átalakítására vonatkozó általános törekvéseihez. Kifejezi ezt az összhangot az MTA 2013-as közgyűlésén bejelentett terv is a Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kutatóközpont új épületben történő elhelyezésére. Ezen informális összhang viszonzásaként értékelhető az MTA autonóm igazgatási és stabil költségvetési pozíciója.

A vezető kutatói kör megújítása: Lendület-csoportok, külföldi vendégprofesszorok (és hazai nyugdíjazások)

A Lendület-kezdeményezés 2009. évi meghirdetése az erős differenciáláson alapuló, nagy szelektivitású kutatástámogatási elvek érvényesítésének új szakaszát jelentik hazánkban. Rokonítható a Széchenyi Professzori Ösztöndíjjal, de annál szűkebb körű, ugyanakkor jelentősebb összegű többlettámogatással jár. A jelen MTA elnöki periódus végére közel száz új tematikus kutatócsoport alakul. Ez a vezetői csoport már észlelhető módosulást jelent a magyar tudomány (főként az élettudományok és a természettudományok) vezető kutatói csoportjában.

A kezdeményezés fő célkitűzése a külföldről hazafelé irányuló, illetve a hazai intézmények közötti vezető kutatói mobilitás ösztön-

zése. Valóban megkönnyítette a néhány éves vendégkutatói álláson lévők (tehát hazai álláshelyükről fizetés nélküli szabadsággal távollévők) legjobbjainak hazatérését. A hazai intézmények közötti kutatómozgás egyértelműen az egyetemekről az akadémiai hálózat felé irányult. Ezen a befogadó intézmények körének az egyetemekre történt kiterjesztése sem változtatott. Az egyetemek sorsát övező bizonytalanság az egyetemekről az MTA intézetei felé irányuló mozgást indukál.

Miután az egyetemek semmiféle távlatot nem tudnak ígérni az ötéves támogatási időszakot követő periódusra egy alacsonyabb beosztásból vagy éppen külföldi posztdoktori alkalmazásból pályázó kutatóknak, a Lendület-pályázatnak nincs frissítő hatása az egyetemeken folyó kutatásokra. Valójában néhány már korábban is kiváló teljesítményű csoportnak jelent tagadhatatlanul életbevágóan fontos támogatást.

A tudományszervezés mikromechanizmusának modern felfogását tükrözi, hogy a nyertes pályázatok eredeti bírálói éves rendszerességgel értékelik a projektek megvalósítását. Ez jelentős előrelépés a hazai pályázati gyakorlatban. Ugyanakkor a kutatói területeken is jártas, hozzáértő referensek hiánya miatt nem hatékony a növekvő számú pályázat előszűrése.

Az első két kiírás során a Lendület pályázatok finanszírozásához az MTA-hálózat változatlan költségvetéséből különítettek el forrást. Ez a körülmény csökkentette az intézetekben jelentős eredménnyel dolgozó idősebb korosztály lehetőségeit. A kormányzati politikával való informális összhang ehhez a projekthez költségvetési növekményt hozott, így a konfliktusveszély csillapult.

A feszült generációs helyzet egy másik vonatkozásban mégis fennmaradt, a vezető

kutatók mereven életkorhoz kötött nyugdíjba küldése miatt. Az intézetek/központok vezetői nem vállalják/nincs módjuk vállalni(?) az idősebb korosztály aktuális tudományos teljesítménye alapján történő differenciálást. Az infrastruktúra további használatának lehetőségét viszont biztosítják számukra az „intézeti külső tag” státuszokkal, amelyek igazi értékét a kutatási pályázatokon való részvétel jövőbeli alakulásával lehet majd lemérni. Hamarosan kiderül, hogy a sok tucat MTA-doktor egyidejű nyugdíjazásának milyen a mérhető hatása az MTA-hálózat tudományos produktumára?

A hosszabb időre (legalább egy szemeszternek megfelelő időszakra) meghívott kiemelkedő külföldi vendégprofesszorok intézményét megteremtve, az MTA radikálisan igyekezett túllépni a szocializmus idejének egyirányú tudományos forgalmán. A külföldi vezető kutatók szemében szokatlanul merev szerződés-kötési előírásokat az MTA-adminisztráció rugalmasan értelmezi, ami a kiemelt anyagi feltételekkel egyenrangúan fontos a vendégprofesszorok sikeres megnyeréséhez.

A kutatás személyi utánpótlásának és infrastrukturális feltételeinek javítása

A záruló elnöki időszak legnagyobb infrastrukturális fejlesztése az MTA Természettudományi Kutatóközpont új épülete. Az új telephely a nagy budapesti egyetemek tözsomszédságában, azok szakmai együttműködésére számítva épült fel. A közép-magyarországi régióban megvalósult fejlesztés kizárólag magyar költségvetési ráfordítást használt, amire a budapesti nagy egyetemeknek esélyük sincs. Ez is része a kutatóhálózat két összetevője közötti versenyképességi szakadék fokozódásának, amit nem ellensúlyozhat az MTA kutatási infrastruktúra közös kihasználása.

A világszínvonalú mérés technikához közelítő laboratóriumi berendezések és a nagyszámú doktorjelölti és posztdoktori álláshely időszakos biztosítása volt a 2010–2012 között megvalósított kutatóegyetemi támogatás két vitathatatlanul pozitív eredményeket hozó vonulata. 2012–13-ban mindkét elem megjelent az MTA kutatóhálózat pályázatos támogatásai között.

Az MTA infrastruktúra-fejlesztési pályázata intézetenként és évente egy-két kiemelt prioritású berendezés beszerzését biztosítja. Forrásait az MTA költségvetésének központi kezelésű része adja. Kiemelt pályázati prioritás az európai kutatási együttműködésekben való részvételi potenciál növelését. Egy-egy nyertes intézmény 2–500 millió Ft-os eszközbeszerzést hajthat végre, ami lényegében azonos a lezárult kutatóegyetemi pályázat egy-egy évre és egy-egy egyetemre elosztott infrastruktúra-modernizációs keretével.

A kutatói közösséget kissé váratlanul érte az MTA posztdoktori pályázat meghirdetése 2013 elején. Megelőzően az MTA a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő posztdoktori alkalmazások szerény hazai keretének előtérítésében elmaradt az OTKA mögött. Az új kezdeményezéssel viszont messze a kutatóegyetemek elé ugrott.

Az új szemléletű MTA-pályázatot későn hirdették meg a nemzetközi és hazai pályázatokhoz viszonyítva. Zavar keletkezett a más (kevésbé kedvező összegű) hazai ösztöndíjra már eredményesen pályázó és ezzel magát több évre elkötelező fiatalok között. A benyújtott pályázatok száma elmaradt a meghirdetett ötven álláshelyhez elvárható százötvenkétszázról.

Jelenleg a hazai posztdoktori alkalmazásokat a példátlanul kis létszámkeret mellett a nyeresi kritériumokban, a javadalmazásban

és a teljesítmény ellenőrzésében is a tökéletes koordinálatlanság jellemzi. Rendezésében az MTA posztdoktori pályázatban jelentkezett zavarok másoknak is példát mutató elemzése és összehangolása az OTKA Posztdoktori Ösztöndíjjal fontos szerepet játszhat. Csak örülni lehet, hogy második nekifutásra az MTA pályázatát a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő „javított” ütemezéssel hirdették meg 2013. november végén.

Az MTA keretében végbement fejleményekkel párhuzamosan ugyanezek a lehetőségek nyomtalanul eltűntek az egyetemek tudományos eszköztárából. Ez a kontraszt kétségtelenül megnövelte az MTA intézeteinek vonzerejét a fiatal és nemcsak a fiatal magyar kutatók szemében.

A tudománypolitika hiányzó fele: hibető-e a TOP200 program?

A 2010-es kormányváltás után néhány hónapos ingadozást követően beindulhatott az előző kormány által sebbel-lobbal meghirdetett kutatóegyetemi pályázatban elnyert programtámogatás. A politikai döntéssel odaítélt további „kiváló egyetem” címekhez kapcsolódó támogatással együtt nagyjából ötvenmilliárd forintnyi K+F célú kiegészítő forráshoz jutottak a legnagyobb magyar egyetemek a futamidő bő két éve alatt.

A 2012 végén lezárult programok értékelése kizárólag a pénzügyi-formai elemekre korlátozódott. A zárást és a beszámolókat ellenőrzését végző tisztviselők javarészt személyes kutatási vagy kutatás-menedzseri tapasztalat nélküli, a különböző európai közgazdasági, jogi továbbképzéseket épphogy maguk mögött tudó, frissen belépett alkalmazottak voltak. Senkit nem érdekelt az a megdöbbentő tapasztalat, hogy a mélyülő válság közepette ez a nem kiugró összegű támogatás

képes volt fenntartani a hazai egyetemi kutatások intenzitását.

Tagadhatatlan, hogy a források egy részét az intézmények általános költségvetési lyukainak betömésére használták. A részt vevő vezető kutatók/professzorok jelentős részének valójában időszakos fizetésemelést adtak formális többletfeladatokra kötött szerződésekkel, más esetekben egyszerűen kitölték a kényszerű léépítések beindítását. Ám a támogatási összeg egyharmadát kitevő kutatási infrastruktúra-javítás, valamint a több száz doktorjelölti és posztdoktori szerződés, a korábban példanélküli vendégprofesszori meghívások folytatható kutatástámogatási irányokat mutattak a felsőoktatási kormánynak. Kiabáló körülmény, hogy mindegyikük harmonizál az MTA 2010 óta megvalósított programjaival.

A felsőoktatási ügyek jellegtelen, minden személyes vízió és vezetői erő híján lévő, gyakran változó vezetése elmenekült a kutatóegyetemi periódus kritikus értékelésének és a kétségtelen eredményekre építő szelektív továbbfejlesztés irányainak világos megfogalmazása elől. Előbb rohamtempóban intézményfejlesztési terveket készíttetett, majd azokat nem is vizsgálva, máig ismeretlen kiválasztási eljárásra épülő kormányrendelettel új kutatóegyetemi/kiemelt egyetemi besorolásokat osztott. A kutatóegyetemi szerződésekben megjelenő vállalások/indikátorok szinte kizárólag az egyetemek kutatási adminisztrációját érintik, konkrét kutatásfejlesztési cél (például: publikációk számának növelése, a publikációk megjelenési helye átlagos impakt faktorának növelése) egyáltalán nem szerepel közöttük. Pedig ezeket a mutatókat méri az az kutatási rangsorok, amelyeken a kormány célja a hazai kutatóegyetemek bejuttatása a legjobb kétszáz intézmény közé.

A felsőoktatás fejlesztési stratégiája híján, a kormány által bejelentett kutatóegyetemi különtámogatás felhasználását az egyetemek és a minisztériumi vezetés között, illetve egy-egy egyetem karai között zajló kicsinyes túlélési egyezkedések torzítják. Az MTA-támogatású tanszéki kutatócsoportokra 2012 végén kiírt pályázatra benyújtott hihetetlen nagyszámú ajánlkozás pedig jól tükrözi a menekülés szándékát az egyre merevebb egyetemi gazdálkodás kereteiből az MTA sokkal inkább kutatóbarát adminisztrációjához.

2011–12-től kezdve az egyetemeken a nyugdíj korhatárát elérő oktatókat, az MTA-hálózathoz hasonlóan, kivétel nélkül nyugdíjba vonultatják. Az MTA-val szemben azonban a vezető egyetemeken a megüresült álláshelyeket zárolták. Lassan két éve egyáltalán nincs lehetőség fiatalok felvételére. A külföldön fizetés nélküli szabadságon lévők többsége lázasan keres legalább hároméves posztdoktori állásokat, és megpályáz minden *tenure-track* állást is.

Az egyetlen valóban jelentős támogatás a Nemzeti Tehetség Program keretében meghirdetett négyelemű pályázatsomag az egyetemi hallgatók, doktoranduszok, doktorjelöltek és posztdoktorok számára. A fő szempont az európai kohéziós alapokból erre a célra kiharított óriási összeg rohamtempójú szétosztása, a pénz „bentragadásának” elkerülése. Ez a törekvés felülírta a többi személyi pályázattal azonos szigorúságú válogatás és feladatkitűzés követelményét.

A pályázatgazda nem adta át az egyetemeknek a kereteket a hallgatói és doktoranduszi támogatások kategóriáiban. Még az egyetemi hallgatók esetében is független külső bírálatot írtak elő. Még kockázatosabb az ösztöndíjak régiók szerinti elosztása. A közép-magyarországi régióban a nyerési esély jelen-

leg nulla (2013-ban nem hirdettek erre a régióra pályázatot). A fiatal kutatói generáció iránt nagyobb érdeklődést tanúsító bírálók felfedezhették, hogy az IC-professzorokkal immár IC-posztdoktorok is utaznak majd egy-egy bürokratikusán favorizált régióba.

Várhatóan a kormányzati ciklus harmadik évének végére sem fogadják el a felsőoktatás átalakításának stratégiáját. A tervezetet megalapozó 2013. májusi tanulmány hangsúlyosan a 2014 májusáig megvalósítható lépésekre tér csak ki.

A finanszírozás három hagyományos csatornáját felsoroló dokumentum igen kis terjedelemben foglalkozik a tudományos támogatással. A tanulmány másfél évtizeddel ezelőtti sémát javasol az intézmények kategorizálására, legfeljebb a megnevezésekkel játszva (nemzeti tudományegyetem, szakegyetem, regionális főiskola, közösségi főiskola). Az első két intézménytípusnál elengedhetetlen intenzív kutatási tevékenységnek ismérvei és minősítésének elvei a tervezetből teljes mértékben hiányoznak.

A legfurcsább kijelentés a nemzeti tudományegyetemek felsorolását követi a tanulmány 2.4 alfejezetében. Itt ezen intézménytípus képviselőiként a „teljesség igénye nélkül” sorolja Debrecen, Szeged, Pécs egyetemeit és az ELTE-t, majd a következő megállapítást teszi: „Ezen intézmények esetében az alapvető stratégiai célkitűzés, hogy a 2014–2020 EU tervezési és költségvetési időszak végére, megfelelő programok, projektek, fejlesztések révén kerüljenek a világ élvonalába tartozó intézmények közé (TOP 200 program).”

A tökéletes tájékozatlanságon alapuló irreális elképzelést lehetetlen komolyan venni. Az MTA közgyűlésein és más tanácskozásokon is többször elhangzott már az a megállapítás, hogy az MTA teljes(!) intézethálóza-

tának együttes kutatási ereje nagyjából egy európai kutatóegyetem kapacitásaival mérhető össze. Ennek tükrében, a hazai források jelentős növelésével és évtizeden át következetes koncentrálásával is legfeljebb egy vagy két magyar egyetem emelhető fel az európai közép kategóriába (mondjuk a nagy publicitású sanghaji ARWU-lista 201–300. közötti helyezési tartományába).

Reális célkitűzésként a legjobb helyezesű két magyar egyetemnek (2013-ban ELTE: 301–400., Szeged: 401–500.) a régió vezető egyetemeivel (Bécs: 151–200., Prága: 201–300.) való versenyre kelését lehetne megjelölni, ha a stratégia elegendően bátor lenne annak kimondására, hogy e két magyar egyetem kutatási kiválóságát felmutató karainak a két versenytárs finanszírozási szintjét kellene garantálni. A tényektől elrugaszkodott fantáziálás még inkább neveltséggé válik az ARWU kiemelt tudományági listáit (matematika, fizika, kémia, gazdasági tudományok, informatika) böngészve, amelyen egyedüli magyar helyezettként az ELTE TTK Fizikai Intézete jelenik meg a fizika szakterületi rangsor 101–150. helyek közötti tartományában (Bécs: 76–100. Prága: 101–150., Varsó: 151–200.). A minisztériumi álomkergetők vajon milyen területről vehettek példát, amikor több egyetemnek hat év alatt a TOP200-ba való felemelését ígérgetik, elhallgatva, hogy jelenleg egyetlen egyetemünk egyetlen intézete rendelkezik az elérni kívánt besorolással?

Természetesen vannak más módszertanul készülő rangsorok, de a magyar egyetemek általános minősítése egyik rangsorban sem jobb a sanghaji listánál (és azokon a rendszeresen megjelenő ELTE Fizikai Intézeten kívül, váltakozva az ELTE Matematikai Intézet, az ELTE Földtudományi Centrum, továbbá a Budapesti Corvinus Egyetem közgazdasági

szak és a CEU politológiai és szociológiai intézetei képviselik egyetemünk nemzetközileg számon tartott intézeteinek vékony rétegét). A kormányzati jelszavak és valóság között feszülő ellentmondásra jellemző, hogy mind a Budapesti Corvinus Egyetem, mind az ELTE TTK (saját intézményén belül) az elmúlt három évben egyre fokozódó finanszírozási nehézségekkel küzd.

A radikális előrelépést jelentő változtatáshoz a következő kormányzati időszakban legalább száz új(!) nemzetközi merítésű kutatóprofesszori álláshelyre és mindegyikhez társulva két-három állandó posztdoktori helyre lenne szükség. Ezek hiányában garantálhatóan tovább fog folytatódni a 35–45 év közötti kutatói-oktatói generáció legjobbjaiknak 2010 óta felerősödött eláramlása a felsőoktatásból, immár nem feltétlenül külföldre. A felsőoktatási stratégia tervezete az MTA-ban zajló folyamatokra egyetlen szót sem vesztegetett, nemhogy bármi összhangot igyekezett volna megvalósítani azokkal.

Van-e kiút?

Önkritikus helyzetelemzésből induló, a közvetlen versenytársak gyakorlatát tanulmányozó, erősen differenciált fejlesztési stratégiára lenne szükség az egyetemi rangsorok helyezési számairól szőtt álmok helyett.

Életképes stratégiát nem lehet megfogalmazni az MTA hálózatában az elmúlt években megvalósult fejleményeket negligálva, még kevésbé azokkal szembehaladva. Be kell látni, hogy a felsőoktatás hagyományos intézményi keretei között inkább satnyulnak, 2010 óta pedig rohamosan romlanak a kutatási kiválóságot dinamizáló elemek. Ez a bölcsészettudományra is érvényes tendencia.

Új utat kell keresni a hazai kutatás egészére egységesen érvényes és kiegyensúlyozott

tudománypolitikai szervezethez és működéshez. Ennek fő pontjai a következők lehetnek:

Az egyetemeken és az MTA-hálózatban végzett kutatási tevékenység finanszírozásának integrálása egy egységes kutatási-fejlesztési költségvetésbe (értsd: az egyetemi kutatásoknak az [MKM→OM]–EMMI költségvetési fejezetéből történő kivonása!). A K+F-rendszer egészéért felelős miniszteri rangú vezetés, amely tiszteletben tartja a kutatási szervezet két intézményi oszlopának autonómiáját, azaz nem a centralizált egyszemélyi döntésekben, hanem a napi rendszerességgel működtetett többcentrumú döntés-előkészítő testületekben és professzionálisan felkészült ügyvivő apparátusukban látja az ország kutatási teljesítménynövelésének kulcsát.

A K+F-költségvetés egységes szempontú feladatdefiniálással történő felosztása az akadémiai és az egyetemi kutatóhálózat tudományos műhelyei között. Egységes teljesítménymutatókra alapozott éves kutatási beszámolás és értékelés. A humán tudományok és az alkalmazott fejlesztés sajátos kiválósági kritériumainak mielőbbi kialakítása, a természet-tudományi mutatók sematikus alkalmazásának elkerülése.

A kutatóhálózat mindkét szegmensét egyenrangúan kezelő, versenyelvű kiemelt kutatási fejlesztési pályázatok a személyi és az infrastrukturális színvonal emelésére. A rend-

szer legfontosabb alap kutatási eleme: az OTKA és egy párhuzamosan létrehozandó, az intézményi pályázatokat elbíráló infrastruktúra-fejlesztési ügynökség.

Egységes posztdoktori alkalmazási rendszer, közös elveken alapuló kutatói pályalétra.

A professzionális kutatómenedzsment személyi hátterének az MTA tapasztalatára építő, azt jól képzett, fiatal egyetemi kutatási ügyvivőkkel kiegészítő kialakítása. A kutatási források felhasználására vonatkozó jogi környezet kutatóbarát alkalmazásának elvét követő gazdasági szervezet létrehozása az egyetemeken is.

Nyilvánvaló, hogy az MTA intézethálózatában megkezdett változások kritikai elemzése ott is korrekciókat hoz még. Úgy vélem, hogy az elmúlt időszak akadémiai átalakulásának időtálló tartósságára legnagyobb veszély egy lényegesen kisebb autonómiájú, bürokratikusabb működésű egyetemi kutatási modell.

A felsorolt öt pont némelyikének irányában néhány határozott lépést halogatás nélkül megtéve, először valósulna meg hazánkban az önjavítás útját járó, többlépcsős fokozatossággal megvalósuló tudománypolitikai építkezés.

Kulcsszavak: *tudománypolitika, MTA kutató-intézeti hálózat átszervezése, egyetemi kutatások*